

Unsplash iliustr.

Atsakomybė

Algis MICKŪNAS

Įvadas

Atsakomybė yra vienas iš principinių filosofijos klausimų, čia kryžiuojasi ir ontologija, ir metafizika, ir epistemologija, ir etika. Ieškant atsakymo į šį klausimą, atsirado filosofija ir atsivėrė žmogaus esmė. Nejmanoma filosofuoti, nesvarstant apie atsakomybę. Sokratas atėniečių akivaizdoje verčiau prisiėmė mirties bausmę, užuot atsisakęs atsakomybės ieškoti tiesos ir siekti teisybės. Sokratas atvėrė pačią esmę: žmogus yra klystantis, laikinas, bet vis tiek jis negali pasikliauti vien kitų, net ir dievų, nuorodomis ar teiginiais ir jais sekti, nes praras atsakomybę už savo paties sprendimus ir klaidas. Pripažindamas savo atsakomybę, Sokratas reikalavo jos ir iš kitų, jei jų teiginiai ir veiksmai pasirodys esą klaidingi. Koks siaubingas reikalavimas! Atėniečiai, kad išvengtų tokio siaubo, pasmerkė myriop žmogų, kuris drįso „ironiškai“ visų klausinėti, viskuo abejojo, išjuokė visažinius išminčius ir savo intelektualumu siutino publiką. Sokratas ir gyveno, ir mirė kaip intelektualas ir filosofas. Nors vaikščiojo basas, neturėjo specialybės ir gero uždarbio, bet tvirtai laikėsi žmogaus esmės, jos neišdavė, t. y. neišsižadėjo atsakomybės. Vėliau nemažai intelektualų atsakomybę pamiršo, nes pati žmogaus esmė buvo paneigta ir sunaikinta.

Lietuvos išsivadavimas – tai staigmena, netikėtumas, kad vėl esame laisvi, kad visa dabartis ir ateitis yra mūsų rankose, kad mes patys esame atsakingi už savo lemtį, už sėkmes ir nesėkmes, patys apibrėžiame savo teises ir pareigas, prisiimdami visą atsakomybę už jų laikymąsi be jokių išlygų ir pasiteisinimų. Dėl to esame pasirengę paaukoti savo turtą ir net gyvybę: verčiau mirsime stovėdami ant kojų negu gyvensime klūpėdami. Tokia buvo Sąjūdžio intelektualų nuostata – neieškoti pelningų postų, nesistumdyti tarp savęs dėl „aukštesnių“ valdžios pozicijų, nesiekti pamaldžios kitų pagarbos, nes viskas buvo daroma ne dėl savęs, bet dėl visų. Tai, ką intelektualai sukūrė, – nesvarbu, ar antikos Atėnuose, ar Filadelfijoje, ar Vilniuje, – reiškė: aš, tu, jis ir ji esame atsakingi

už savo veiksmus besąlygiškai, *sui generis*. Tai nebuvo vien filosofinė nuostaba jusliškų daiktų pasaulio akivaizdoje, žmogui tapus atskiru vienetu. Lyg ką tik gimę, nuogi, be jokių bendruomenės „drabužių“, be valdžios paramos ar garantuoto pragyvenimo, be jokių dievybių pagalbos, be aiškiaregių nuorodų, net be aiškesnės ateities, pasitikėdami vien savo žmogiškuoju vertingumu, suvokdami, kad klysti žmogiška, pradėjome kurti neregėtus fenomenus: visų laisves, teises ir kiekvieno atsakomybę. Suabejota visomis buvusiomis tiesomis, „neklaidingais“ mokslais. Reikėjo iš naujo atrasti tiesą, užtikrinti teisingumą ir drįsti abejoti tuo, ką atradome. Juk tik laisvas žmogus gali būti toks atsakingas, kad pats pripažintų savo klaidas ir stengtųsi jas ištaisyti. Nepriklausomos Lietuvos kūrėjams teko išgyventi tą siaubingą atsakomybės akimirką, kai nukrinta visi pančiai ir grandinės, žmogus tampa laisvas ir nebegali nieko, išskyrus save, kaltinti už tai, kaip klostosi jo gyvenimas. Kai kurios vadinamojo „trečiojo pasaulio“ valstybės ir dabar, po daugybės metų, vis dar tvirtina, kad dėl visų blogybių kaltas kolonializmas, tokių teiginių kartais pasigirsta ir Lietuvoje. Tą akimirką, kai tampa laisvas, žmogus patiria krizę, nes tai sankryža – viskas, kas iki tol galiojo, paneigiama, visas jusliškai patvirtintas pasaulis, kuris žmogų valdė, globojo, lėmė jo būties prasmę, paženkinamas klaustuku.

Gyvenamasis pasaulis

Kokį pasaulį ženklina tasai klaustukas? Apskritai paėmus, tas pasaulis susideda iš daugybės klodų, atveriamų mokslinės apšvietos. Kiekvienas daiktas, kūrinys, įvykis ir žmogus turi vertę, pagal kurią užima tam tikrą poziciją ir rangą bendruomenėje. Tą rodo ir tokios populiarios sąvokos kaip darbo vertės teorija, nesvarbu, ar ji suprantama kapitalistiškai, ar komunistiškai. Viskas turi vertę vien todėl, kad bet koks daiktas ar asmuo tarnauja kieno nors interesams. Priešingai teiginiams, kad modernus dabarties pasaulis paneigė visas vertes, pasirodo, nėra nieko, ko nebūtų galima įvertinti. Yra pardavimo vertė, pagaminto ir pagamintino vertė, indėlių vertė, šeimos vertė, mokslo vertė, religinė ir ideologinė vertė, seno ir naujo vertė, gyvybės ir mirties vertė. Pagrindinis dalykas moderniam žmogui yra verčių pasirinkimas. Žinoma, patirtis gali atverti kokią nors nekaltą ir bevertę plotmę, bet vis tiek visata yra persunkta vertės iki pat pagrindų, kaip pasakytų teologas Lévinas, dievybė visą kosmosą pripildė vertėmis ir tik iš smalsumo – esiniais. Net dar daugiau: egzistuoja įvairūs bendruomeniniai mechanizmai, kurie ne tik susideda iš verčių, bet ir įvertina vertes pagal ateities poreikius. Žmogus taip pat nėra išimtis – jis tolygus kitoms vertėms. Tokia lygybė mokslo apšvietos požiūriu reiškia ne piliečių lygybę prieš įstatymus, o **lygias galimybes**. Bet galimybės mokslo apšvietos pasaulyje turi nedaug ką bendro su politinės apšvietos principais, dėl kurių intelektualai ryžtingai stojo į kovą. Sovietų žadėtos, kaip ir dabartinės valdžios žadamos galimybės yra medžiagiškos, daiktiškos, sukurtos pagal techniškai supaprastintą žmogų, atsižvelgiant į įvairių jo dalių „poreikius“. Naujausias modernaus žmogaus poreikis susijęs su biologijos ir chemijos technine pergale prieš pačią mirtį. Dingus dangui ir pragarui, technologijos perima dieviškąjį pažadą išgelbėti žmogų iš nelemto jo laikiškumo. Nors žmogus tapo tik viena iš daugelio verčių, jis vis tiek nori, kad kitos vertės tarnautų jam. Pagal dabartinę Vakarų „moralę“, kitos vertės turi didinti ir plėsti malonumų „arealą“, nors gyvenime pasitaiko skaudžių dalykų, gyventi vis dėlto daug maloniau negu negyventi.

Lietuvai visa tai taip pat nėra naujiena, nors dabar siūlomas kitoks variantas, negu buvo primetusi Sovietų Sąjunga okupacijos laikotarpiu, mojuodama „mokslinio komunizmo“ vėliava ir diegdama pasaulio „išgelbėjimo“ dogmą. Dabar atsirado mišinys tarp tų dviejų ir trečios, truputį sukrėstos, technokratinės pasaulio dievybės – rinkos. Rinka

ALGIS
MICKŪNAS

Atsakomybė

žino viską, gali užtikrinti nenutrūkstamą maisto ir aprangos gamybą, patenkinti visus troškimus, susijusius su malonumais, žinoma, jei žmogus paklus rinkos šamanams ir naujaisiomis technologijomis apsiginklavusiems aiškiaregiams. Bet ką toks paklusnumas reiškia intelektualiniam gyvenimui, kokį poveikį jis daro intelektualams? Kodėl pasaulį apėmė krizė? Vienas dalykas yra visiems žinomas: tiek komunizme, tiek rinkos ekonomikoje viskas, kas yra siūloma „paprastiems“ žmonėms, turi būti jiems suprantama ir susiję su jų „kasdieninių“ rūpesčių išrišimu. Be to, reikia įtikinti bendruomenę, kad jos gyvenimas yra „laimingiausias“, o sistema tobuliausia, visiškai atitinkanti žmogaus esmę. Moderniame pasaulyje tai reiškia daugumos arba masių įtikinimą, poreikių patenkinimą. Todėl svarbu, kad masių išprusimo lygis sutaptų su siaura technine pasaulėžiūra, kad tik ji turėtų vertę bendruomenėje, ignoruojant tokį išsilavinimą, kurio negalima pritaikyti medžiaginei pažangai. Kodėl reikėtų kvaršinti galvą diskusijomis apie žmogaus laisvę, jo autonomiją? Filosofijos veikalais pilvo neprikimši, toleruojama tik „populiarioji“ literatūra, nes ji pelningai parduodama ir jos lygis atitinka vien praktiškai treniruotos liaudies mąstymą. Jei televizorius nerodo „svarbių“ sporto rungtynių arba programos, kur kas antroje scenoje kas nors ką nors smaugia arba kas nors su kuo nors „mylisi“, galima paskaitinėti populiarią novelę. Pagrindiniu egzistencijos akstinu tapo žodis **noriu**. Jei žmogelis turi milijoną eurų, jis nori eiti į politiką, kad galėtų pasivogti antrą milijoną, bet ir to neužteks – jis vis tiek norės dar. Modernus dabarties pasaulis sindromui „noriu“ sukūrė variklį: **tu turi norėti**. Parduotuvių vitrinose, reklaminiai plakatai, spauda, radijas, televizija perpildyti vaizdų ir reikšmų: tu turi norėti, nes neįsigijęs to, kas tau siūloma (ir būtinai „dabar“!), nebūsi visavertis, nebūsi „populiarus“.

Kokią reikšmę visa tai turi intelektualams, kuo pasireiškia jų krizė? Jiems reikia arba pritaikyti ir rašyti „žurnalistiškai“, t. y. masėms, arba priešintis ir rašyti tik „saviems“, t. y. mažai žmonių grupei, kurios kritiškas požiūris vis tiek nepasieks masių sąmonės. Platesniems sluoksniams kritinis mąstymas nepriimtinas vien todėl, kad iš suvokėjo reikalauja pastangų – reikia susipažinti su pavienių asmenų ar jų grupių veikla, sekti mokslo, religijos, politikos kontroversijas, jų sandūrius, suvokti ginčytinų teiginių esmę ir prieštaravimus... Visa tai ardo ramaus gyvenimo tvarką. Nesvarbu, kokia būtų ta tvarka ir kas ją garantuotų, daugumai žmonių tvarka vis tiek yra geriau nei jos stygius, o kritinis mąstymas yra vienas pagrindinių tvarkos ardymo veiksnių. Klasikiniai Kleono ir Diadoto debatai gerai atskleidžia plačiųjų sluoksnių požiūrį į intelektualus. Kleono teigimu, verčiau turėti blogus, bet nekeičiamus įstatymus, negu gerus, bet neturinčius galios, o lojalus bemokslis yra valstybei naudingesnis nei nepaklusnus šviesuolis. Intelektualai visada nori pasirodyti esą išmintingesni nei paprasti piliečiai, todėl kritikuoja jų išrinktus vadus ir šalies tvarką, bet tai darydami griaua piliečių gyvenimą. Paprasti žmonės nepasitiki savo pačių išmintimi, todėl nekritikuoja valdžios ir nesikiša į valstybės reikalus, yra daug lojalesni valstybei ir labiau rūpinasi jos gerove negu nepaklusnūs intelektualai, kurie turi slaptų motyvų, gali net išduoti šalį ir toleruoja nevertus *kitus*, o jų arogancijai nėra ribų. Todėl valstybei daug naudingiau remti ne kritinį mąstymą, o amatus, mokyklose mokytį to, kas turi praktinę naudą. Į tokius užsipuolimus lengviausia atsakyti, remiantis pačių kaltintojų pasirinkta taktika *ad hominem*. Jei visi, kurie diskutuoja, neišvengiamai turi slaptų motyvų, vadinasi, jų turi ir tie, kurie užsipuola intelektualus, kad galėtų nevaržomai valdyti, savo rankose telkti galią, plėsti imperiją, valstybės išdą naudoti savo nuožiumą, t. y. be jokių diskusijų ir apribojimų. Tačiau tokio atsakymo nepakanka. Intelektualų diskusija turi būti dalykiška, o ne remtis kaltinimais dėl slaptų motyvų, nes tai būtų gryniausia sofistika. Diadotas atmetė tokį gudravimo meną: jei žmogus argumentuoja

sofistiškai, jis elgiasi negarbingai, nes, abejodamas savo gebėjimu pasiekti norimą tikslą, bando išgąsdinti oponentus ir bendruomenę gudriai suregztais prasimanymais. Toks gąsdinimas valstybei yra labai kenksmingas, nes ta dingstimi nušalinami kritiškai mąstantys patarėjai ir valstybės vadovai gali elgtis kaip tinkami. Garbingas pilietis turėtų stengtis laimėti ne gąsdindamas savo oponentus, o remdamasis tvirtais argumentais. Išmintinga valstybė pernelyg nesureikšmins kritiškų patarėjų, bet ir neatims iš jų to, kas jiems teisėtai priklauso, – atsakomybės už viešuosius reikalus. Jei intelektualas patars nevykusiai, jis ne tik nebus nubaustas – jis net nepateks į nemalonę. Intelektualas supranta, kad dalykiškumas kartu reiškia ir saiką, todėl dalykiškai svarstydamas viešuosius reikalus, jis neieškos pigaus populiarumo, negudraus, kad papirkėtų mases ir žmonės akiai tikėtų jo žodžiais net tada, kai jie neparemti tvirtais argumentais. Diadotas, kalbėdamas Periklio ir visų intelektualų vardu, priminė esminį dalyką: žmogus nėra visagalis – ne viską žino ir ne visada turi užtektinai galios, kad tinkamai išspręstų svarbius viešuosius reikalus. Todėl atviras dialogas yra gerokai tiesesnis kelias į ateitį nei dogmatiški šūkiei ir gąsdinimai. Diadotas klausia: gal „populistams“ viešumas nepriimtinas todėl, kad jie nori nuslėpti tai, kas per viešas diskusijas neišvengiamai iškiltų į paviršių? Draudimas kritiškai mąstyti reiškia, kad valstybė ir jos piliečiai griebsiis represinių veiksmų. Kai masės įbauginamos, kad intelektualai kenkia valstybei ir „paprastų žmonių“ medžiaginiams interesams, ima reikalauti tokių „liaudies priešų“ galvų.

Intelektualus kaltina tvarkos griovimu ne tik valdžia, yra dar dvi kaltintojų grupės – viena jų teokratiška, o antroji – ideologiška. Pirmoji yra visiems gerai žinoma pagal įvardijimą *religija*, ir ypač JAV, ji intelektualus laiko didžiausiais ir amžiniais priešais. To priešiško esmę taip pat griežtai apibrėžė popiežius Ratzingeris: religijų, kad ir kokios jos būtų skirtingos, pagrindinis priešas yra sekuliarizmas, nes jis skatina kritinį mąstymą ir drąsą abejoti bet kokiais absoliučiais teiginiais. Panašus požiūris būdingas ir politikos sferai. Tarkime, Viduriniuosiuose Rytuose, nors esama įvairių asmenybės kultūrų skirtumų, kiekvienas jų įteisina savo valią dievybės vardu. Nepaklusti dievybei, skeptiškai vertinti jos žodžius yra didžiausia nuodėmė, nes tai ardo absoliučią tiesą ir tvarką, o svarbiausia – kenkia žmonijos išgelbėjimo misijai. Misionieriai pasirodo vilkėdami įvairiais apdarais, net ir ateistų kostiumais. Fašizmo, komunizmo ar demokratijos „eksporto“ ideologai savo misiją pagrindžia kokia nors absoliučia ir galutine tiesa – vieniems tai aukščiausia rasė, kitiems – dialektinis materializmas, tretiems – evoliucijos išrinktųjų pranašumas. Kai kur tokios tiesos vadinamos ideologijomis, bet ne visos ideologijos reikalauja išgelbėti žmoniją nuo nepakankamo išsivystymo ar nuopuolio. Mesianistinio azarto apimti „vadai“ intelektualus laiko pavojingiausiais priešais, nes jų kritiškas žodis pasklinda po visą bendruomenę, be to, juos sunku prispausti prie sienos, mat jie negina jokios „šventos“ dogmos. Ideologiniai ar religiniai priešai šiuo atžvilgiu priimtinesni – juk jie yra tokie patys kaip „mes.“ O intelektualų tolerancija ir kritiškas visų ideologijų, dogmų, religijų ir mitų vertinimas, neprisiriant prie kurios nors vienos, kelia didelį nerimą, nes nežinia, kaip su tuo kovoti.

Ši akivaizdžiai sekuliari aukščiausio intelekto talentų atstovaujama grupė dogmatiškai atsisako keleto žmonijos patirties plotmių. Atsisakymas pasireiškia neigimu: žmogaus patirtis yra subjektyvi, jis neturi prietities prie tiesos, tik mokslas garantuoja tiesą – nors ji negalutinė, tačiau bent jau naujausia. Tik specifinių sričių mokslininkai gali kvalifikuotai nuspręsti, ar konkretus teiginys teisingas ar ne. Nekvalifikuoti intelektualai neturėtų kištis į jiems nesuprantamus dalykus. Ir, žinoma, su tuo reikėtų sutikti. Bet nekvalifikuotas intelektualas yra labai reikalingas dviem atvejais: pirma, kad paneigtų teiginį, neva

ALGIS
MICKŪNAS

Atsakomybė

mokslas visus įvykius supaprastina iki fenomenų, tinkamų *a priori* susikurtai metodologijai, antra, kritinėse diskusijose apie techninę mokslo pusę. Juk mokslininkai net nesusimąsto, kodėl jų hipotezės rodo daugiau negu empirinis tų hipotezių patvirtinimas. Techninė plotmė yra tobulinama, siekiant keisti aplinką ir patį žmogų, po mokslinės ir techninės pažangos priedanga jau pasiektas taškas, kai beveik nėra nieko, ko technikos mokslai neįstengtų sukurti. Bet tie mokslai neturi jokio instrumento, kuris leistų nustatyti, kas bendruomenei reikalinga, naudinga, o kas žalinga. Šaltojo karo istorija, dabarties „civilizacijų susidūrimai“ liudija, kad tyrinėjimai nukreipti į tas technikos sritis, kurių pasirinkimą lėmė ne mokslas, bet ideologijos. Mokslininkai išpildė ir pildė viską, ko ideologai (o dabar net religijų šamanai) reikalavo ir reikalauja – nuo branduolinių iki cheminių, biologinių, biocheminių žudymo įrankių. Todėl intelektualų atsakomybė ir pareiga šioje srityje yra lemiama, nes mokslininkai tokios atsakomybės atsisakė ir tai lėmė, kad jau yra sudaryta galimybė sunaikinti visą žmoniją penkis kartus. Techniškai dabar galima sukurti viską, ko tik panorima, tačiau nuspręsti, ką kurti, o ko ne, – tai jau ne mokslininkų, ne ideologų, ne ekonomistų ar teologų kompetencija, nes visi jie tarnauja savo dievybėms. Technomokslai laikosi vieno principo: jei yra įmanoma ką nors padaryti, tai ir turi būti daroma. Jei galima klonuoti avelę, tai reikia klonuoti ir žmogų, jei laboratorijose galima padirbti ir išauginti kūdikius, tai ir reikia tą daryti, nes pagal dabartinę rinkos paklausą labai apsimoka pardavinėti jų dalis. Žodžiu, technologams, kaip ir ideologams, visai nerūpi žmogaus esmė. Norėčiau pabrėžti, kad tai ne moralės klausimas, nes niekas nėra nustatęs, kokia moralė turėtų galioti. Tiesa, jau randasi viena, plačiai propaguojama „moralė“ – utilitarizmas. Žmonės trokšta malonumų, todėl visa aplinka, visi technomokslai turi padėti jiems saugiai ir patogiai tuos malonumus gauti. Žmogus yra malonumų troškimo mašina – tą pripažįsta ne tik britai, šiaurės amerikiečiai, bet, keista, net ir prancūzai kartu su Lévinu. Filosofškai kalbant, teigti, kad malonumų troškimas, o kartu ir utilitarizmas, yra moralinis standartas, būtų didžiausia nesąmonė. Tai tas pat, kaip teigti: kadangi žmogus nori valgyti, tai valgymas – jo moralinė pareiga. Tačiau kito varianto nėra, nebent į talką pasikviestume Kantą, o tai nėra įmanoma, nes dabar net geriausi filosofai neturi supratimo apie jo etiką ir jos reikalavimus. Todėl niekas jų nebeapeliuoja.

Intelektualų nuopuoliai

Lietuvos intelektualai taip pat turėtų atsisukti į save, peržiūrėti savo raštus ir savo veiklą, pasverti savo ydas. Viena iš jų laikyčiau mėginimus tuojau pasigauti naujas ar naujausias Vakarų „teorijas“, rašyti apie jas straipsnius, net monografijas, siekiant tapti cituojamais „žinovais.“ Toks „pasigavimas“ dažniausiai turi tris silpnas vietas: pirma, koks nors autorius ir jo / jos prielaidos bei argumentai išstudijuojami ne iš esmės ir ne kritiškai, antra, sumaišomos visai skirtingos tezės, nes cituojama iš įvairių naujausių Vakarų leidinių, tarsi visi jie būtų tos pačios pakraipos, trečia, neįsigilinama, kiek tose naujose kryptyse esama prieštarų teiginių. Taigi viename straipsnyje ar monografijoje eklectiškai cituojami postmodernistai, dekonstruktyvistai, psicholingvistai, kultūrologai, tarsi visi autoriai priklausytų vienai krypciai ir galėtų patvirtinti bet kokią pasirinktą tezę. Naujausios Vakarų intelektualų tezės nėra kritiškai įvertinamos ir tai rodo principinį jų nesupratimą. Juk kiekvieną tezę, nepaisant jos autoriaus populiarumo, reikėtų suprasti tam tikrose ribose, jei tos ribos nėra įžvelgtos, tai ir autoriaus tezės esmė nėra suvokta. Aišku, į kaltinimus galima atsakyti: postmodernizmas ir dekonstrukcija, Heideggerio pagrindinė ontologija „parodė“, kad esmės apskritai nėra ir nereikia, nes pats žodis „esmė“

ALGIS
MICKŪNAS

Atsakomybė

apriboja mąstymo horizontą. Be abejo, tai tiesa, išskyrus keletą dalykų. Pirma, negalima kalbėti postmodernizmo vardu, nes postmodernizmas iš principo nėra įmanomas dėl postmodernistų įvairovės ir jų teiginio, kad bendras diskursas neegzistuoja, todėl negali būti ir postmodernaus diskurso. Daugybė žmonių gali vadinti save postmodernistais, bet tai nereiškia, kad jie tarpusavyje susikalbės, – kiekvienas turi savo diskursą, ir viskas. Nė vienas negali „atstovauti“ kitiems, negali būti ką nors „reprezentuojančių“ diskursų. Antra, negalima teigti, kad esmės nėra, nedarant prielaidos, kad toks teiginys yra esmiškas. Trečia, trukdo nekritiškas persiėmimas XX a. modernių filosofijų liekanomis, iš kurių lemiamos atrodytų šios: daiktai yra medžiaginiai, nebylūs, bereikšmiai, reikšmė glūdi kalboje – visas suvokimas glūdi diskursuose, bet jie, kaip ir medžiaginiai daiktai, pasak Foucaulto, taip pat negali turėti reikšmės. Reikšmė yra pavojinga, nes dar gali pasirodyti ne tik kalbantis žmogus, bet ir kalbantis apie kalbą. Žodžiu, žmonės nekalba, nes užtenka, kad yra diskursai, kurie kalba, bet be reikšmės, nes reikšmė nurodo į daiktus, joje glūdi iš subjekto pasiskolintos „intencijos“, o suvokimas yra paprasčiausias stebėjimas, nugirdimas ko nors. Atėmus iš diskursų reikšmes, atsiduriama pasaulyje, kur diskursai, žodžiai, kaip daiktai tarp kitų nebylių daiktų, plūduriuoja arba kabo erdvėje ir kartais „pasiskolina“ žmogaus ranką ar balsą, kad ką nors parašytų, apie ką nors prabilėtų, bet nieko nepasakytų – juk žodžiai į nieką nenurodo. Išvada paprasta: neįmanoma padaryti jokios klaidos, negalima sakyti, kad koks nors diskursas neteisingai atspindi kokį nors kitą diskursą arba kad koks nors diskursas neaprašo tikrovės tokios, kokia ji yra. Jei diskursai neturi reikšmės, yra tiesiog „monumentai“ tarp kitų daiktų, tai jie nieko nereprezentuoja, į nieką nenurodo, todėl negali ko nors neteisingai atspindėti. Prancūzų juokdarys, daugumai žinomas vardu Baudrillardas, paisydamas tokios logikos ir nė kiek nejuokaudamas, rašė, kad 2001 m. rugsėjo 11-ąją Niujorke nieko neįvyko, nes įvaizdžiai, kalbos, diskursai ir aprašymai į nieką nenurodo ir niekam neatstovauja. Juk nurodymas yra sąmonės veiksmas – mes žiūrime į ką nors, bet sąmonės nebereikia, viskas yra tik kalba, tik diskursai, iš kurių pinklių neįmanoma išsivaduoti. Net ir „sąmoningas subjektas“ yra nieko nepasakantis vienas tarp kitų diskursų. Vadinasi, neįmanoma teigti, kad koks nors diskursas yra teisingas, nes nėra jokio mato, kuris leistų nustatyti, ar jame yra tiesos. Šiuo atveju diskursai nėra nei teisingi, nei klaidingi, visi jie lygūs, visi turi būti vienodai toleruojami. Aišku, tai nesąmonė, nes „tolerancija“ – tai dar vienas diskursas, negalintis būti standartu kitiems diskursams. Islamo, judaizmo, jėzuzmo pagrindiniai diskursai neigia toleranciją, bet negalima jų kaltinti remiantis „diskursyvumo logika“. Lietuvos intelektualų raštuose esama rimtų teiginių, kad filosofija – tai tik vienas iš diskursų, todėl sokratiškų tiesos paieškų niekam nebereikia. Filosofija konkuruoja su kitais diskursais rašydama ir kurdama ką nors įdomaus, pavyzdžiui, sekant Deleuze’u, argi nebūtų įdomu tapti tarakonu? Technomokslai gal netrukus išpildys ir tokį troškimą.

„Naujausių“ teorijų pasigavimai turi galingas pasekmes, nes leidžia intelektualams atsikratyti atsakomybės. Sovietinė sistema buvo paneigusi žmogų, jo atsakomybę, o lietuvių intelektualų revoliucija atstatė klasikinę sokratišką žmogaus esmę: „Aš esu atsakingas“. Negaliu pasikliauti ir pasiteisinti nei Heideggerio Būtimi, nei norų impulsais, nei genetika, nei chemija, nei bendruomene, nei dievybėmis, nei kultūrine sąsąmone, nei kalba, nes bet koks sugrįžimas prie tokių teorijų sudaro galimybę atsikratyti atsakomybės. Mokslo apšvietos apologetai pagal savo metodus ir hipotezes neturi kitos išeities, kaip tik panaikinti žmogų, nes jis kliudo suprasti pasaulį „objektyviai“. Juk žmogus gyvena „intencionaliai“, vadinasi, ne pagal kažin kokius mechaninius dirgiklius, bet pagal tiesioginę patirtį – „aš matau ką nors“ arba „aš ieškau ko nors“ ir taip toliau. Sudaiktintas

žmogus tampa nekaltas, neklystantis ir net ne žmogus. Lietuvos intelektualai pernelyg ūmai pasidavė ne tik mokslo apšvietai, kurios principinė išraiška buvo Sovietija, bet ir jos mitams. O tie mitai visada mėgina žmogaus veiksmuose rasti ką nors anapusinio, žmogų paneigiančio, kas padarytų jį neperprantamų jėgų, įvykių, kūrinių žaisliuku. Mes esame, pasak Heideggerio, Būties atvertis, būtent Būtis nulemia mūsų autentiškumą ir nuopuolį. Pagal visuotinę hermeneutiką mes esame veikli istorijos „sąmonė“ kalbos horizonte, kuris suteikia mums visatos ir savęs supratimą. Esame nulemti „kultūros sąmonės“, kurios nepažįstame ir kurios ribų neįmanoma peržengti. Esame gyvačių – tarpusavyje kovojančių geidulių – lizdas, aiškina evoliucinė genetika, remdamasi visų kova prieš visus už būvį. Paulis Ricoeuras kartą papasakojo tokį įvykį: jam būnant Paryžiaus Nantero universiteto rektoriumi, būrys įtūžusių studentų įsiveržė į raštinę, jį apstumdė ir net prikūlė. Apstulbęs rektorius pareikalavo, kad jie paaiškintų tokį neatsakingą ir nežmonišką savo elgesį. Atsakymas buvo paprastas: įvairūs dėstytojai, ne vien chemikai, biologai, genetikai, fiziologai, bet ir humanitarai, mums įrodinėja, kad žmonės elgiasi taip, kaip diktuoja sąlygos. Jos gali būti ekonominės, kultūrinės, kalbinės, struktūralistinės ir t. t., todėl nėra ko nė kalbėti apie kokį nors žmoniškumą ir atsakomybę. Žodžiu, nėra žmogaus, nėra sąmonės su klaidingomis ar teisingomis intencijomis, nėra ko kaltinti ir laikyti atsakingu. Paprastai tariant, visa tai yra pozityvizmo vaisiai.

Visuotinis diskursyvumas atveria duris ne tik savivaliavimui, bet ir „mėgėjiškumui“. Jis kyšo įvairiuose raštuose, pasivadiniusuose „tarpdisciplininiais“. Gyvename tarpdisciplininėje erdvėje, todėl daug kam atrodo, kad nereikia per daug nusimanyti apie jokią discipliną. Reikalaujama ne kokybės, bet kiekybės – knygos leidžiamos kilogramais, nes tik tokie svoriai turi akademinę reikšmę. Pasiskaitęs, kas jose parašyta, prarandi žadą. Brangiai kainuojantys, į gražius viršelius įklijuoti „moksliniai veikalai“ dažniausiai būna sudaryti iš kokių dvidešimties įvairiausio plauko straipsnių, kuriuos skubiai parašė sudarytojo(s) draugai, ne ką aukštesnio lygio nei magistrantai. Žvelgiant iš šalies, Lietuva atrodo tokia turtinga, kad nebežino, kur dėti mokslo institucijoms skiriamas lėšas. Perfrazuojant Čechovo ironiją, publikacijos, kurios neturi jokios intelektualinės vertės, yra grynas nekalto popieriaus terorizavimas. Aišku, reikia publikuoti, nes yra daug institutų, kuriuose nereikia dėstyti, o kaip tada įrodysi, kad dirbi „mokslinį darbą“? Dar didesnė bėda – pomėgis rašyti įvairių disciplinų sankryžose. Psichologai rašo apie muziką, filosofai – apie geografiją, pliažus, televizijos programas, sociologai – apie „filosofines teorijas“, o poetai – apie tapytojų vidinius jausmus. Autorius, rašantis, pavyzdžiui, apie literatūrą, pradeda analizuoti temą „psichologiškai“, įtraukdamas įvairiausius įsivaizduotus psichologinius „išaiškinimus“, nurodančius į kokį nors dabartinį „diskursyvinį“ psichologą, gal Lacaną ar kokį kitą neofroidistinį marksistą, ir – *voilà* – viskas aišku. Apėmusi tikra mėgėjiško psychologizavimo manija. Tai užtušuoja argumentų griežtumą, panardina skaitytojus į įsivaizduotą jausmingumą, visokias traumas, kompleksus ir sukuria nuotaiką, kuri persmelkia visą kultūrą. Juk pagal daugiadiskursyvumo tezę ir psichologinis diskursas yra „vietinis“, todėl negali tapti pagrindu, „išaiškinančiu“ kitus, minėtu atveju – literatūros, diskursus. Ir ne tik vietinis, nes kyla klausimas, „kuris“ iš psichologinių diskursų yra vartojamas: juk yra įvairių psichologijos mokyklų, pavyzdžiui, Jasperso požiūris, kad „psichologinės traumos“ – tai kultūrinių struktūrų padarinys, arba Frankelio raginimai gyvenimo prasmės ieškoti pasitelkiant logoterapiją. Toks skirtumų ir ribų užtušavimas rodytų, kad intelektualai pasirenka, ko jiems reikia, iš įvairių diskursų pagal temos reikalavimus, tačiau be būtinybės.

ALGIS
MICKŪNAS

Atsakomybė

Būtų įdomu peržvelgti visus tuos žmogaus esmę paneigiančius teiginius, bet gal pakaks pasakyti, kad jie ne tik paneigia atsakomybę ir patį žmogų, bet neatsakingai ir filosofiskai nesąžiningai įtraukia per „užpakalines duris“ viską, ką patys yra paneigę ir ką turėtų priimti kaip visų paneigimų sąlygą: garbingas intelektualas turėtų suvokti, kad ir jo teiginiam galioti tam tikri rėmai. Jei sakoma, kad visas žmogaus supratimas, jo kalba, mokslas, elgesys yra nulemti kultūrinės sąmonės, tai šis teiginys taip pat yra tokios sąmonės rezultatas, todėl negali būti visuotinis. Jei teigiama, kad žmogaus sąmonė ir jos veikla kuria sublimuotus lytinio geismo fenomenus, tai ir šis teiginys yra tik teigiančiojo lytinių geismų išraiška. Jei profesorius aiškina, kad visos teorijos yra lytinio geismo sublimacija, tai ir ši teorija yra tik jo lytinių geismų sublimacija. Greitai susigaudantis studentas galėtų pajuokauti: profesoriau, atrodo, kad jūsų teorija išreiškia jūsų norą dulkintis. Tokie „išaiškinimai“ veda prie paradoksalios išvados: visi, norintys būti visuotiniais, neišvengiamai tampa „vietiniais“. Jei kultūrinė sąmonė nulemia, kaip yra suvokiamas pasaulis, tai toks suvokimas, įskaitant ir kultūrinę sąmonę, priklauso tik vienai konkrečiai kultūrai. Dar juokingiau, kad visi žmogaus kaip žmogaus veiksmus neigiantys „mąstytojai“ vis dėlto vartoja daugybės tokių paneigtų veiksmų pavadinimus, pavyzdžiui, žodį *intencijos*. Juk jie vis dėlto kalba apie kažką – apie daiktus, apie kalbą, apie kitų klaidas ir savo teisumą... Jei, tarkime, viskas yra nulemta kalbos, tai kas gi tada regi tokį nulėmimą, kas kalba apie kalbą? Jei visi priklausome savo tradicijos, pavyzdžiui, vakarietiškos, horizontui, kaip mes apskritai įžvelgiame tokį savo priklausymą, o dar svarbiau – ar netampame ciniški? Atseit, kiti, kvailėliai, yra perpildyti tradicijos prielaidų, kurių jie nepastebi ir negali pastebėti, o štai aš viską matau ir esu nuo tokių prielaidų laisvas. Vadinas, sąmonė, nepaisant jos paneigimo, vis dėlto yra, nes be jos nebūtų įmanoma peržengti tradicijos horizonto. Visi kritiški argumentai už ar prieš tradiciją, už ar prieš sąmonę ir sąmonę ir t. t., norime to ar nenorime, yra transcendentalūs, paremti intencionaliomis įžvalgomis. Bet šito neužtenka: kritiški argumentai ir pastabos turėtų krypti į viešuosius reikalus, ypač į dabar įsigalėjusią didžiulę technokratiją, kurios funkcija – *de facto*, o ne *de jure*, plėsti mokslo valdymą, įtvirtinant savo hegemoniją.

Intelektualų kritinės įžvalgos šiuo metu, manyčiau, turėtų būti sutelktos į dvi sritis. Pirma, tai jau minėta technomokslų hegemonija, kai vadovujamasi paprasta logika: jei įmanoma pagaminti, tai ir reikia gaminti; mes esame specialistai ir niekas kitas neturi kompetencijos nustatinėti mūsų tyrinėjimo ribų. Vis dėlto tas ribas reikia nustatyti iš išorės, remiantis ne vien specialistais, bet ir atviromis diskusijomis apie kokios nors technologijos reikalingumą, nenumatomas jos pasekmes, įtraukiant daugiau nei vieną technologiją – tarkime, ne tik chemiją, bet ir, pavyzdžiui, biologiją, genetiką, nes reikia išsiaiškinti, kaip kokia nors nauja cheminė medžiaga paveiks ląsteles, kokia bus oro tarša ir t. t. Per tokią diskusiją išryškėtų specifinių technomokslų ribos. Antras reikalavimas yra dar svarbesnis – tai intelektualų veikla viešumoje. Prabėgomis minėjau, kad dabar, žvelgiant politiškai, postmoderniai, dekonstruktyviai ir moksliskai, visų nepriimtinausia yra žmogaus esmė. Visų pirma čia reikėtų atsisakyti metafizinės diskusijos, kuri kol kas nedavė teigiamų rezultatų. Žmogaus esmės neigėjai remiasi prielaida, kad žmogus yra daiktas, turintis jusles ir reaguojantis į aplinką kaip ir kiti gyvūnai. Nėra skirtumo tarp žmogaus ir beždžionės, žmogus – tai beždžionė, išmokusi vaikščioti užpakalinėmis kojomis. Kai žmogus taip suvokiamas, nekeista, kad beždžionėms jau reikalaujama lygių teisių su žmonėmis. Gelbėdamiesi iš tokios padėties, kai kurie metafizikai prie jusliško kūno prilipdo sielą, dvasią, net protą. Bet ir metafizikų stovyklai kyla tas pats klausimas: kuo remiantis galima žmogų laikyti atsakingu? Jusliškas daiktas negali būti atsakingas,

nes jis nėra klystantis ir jam jokio pasirinkimo nereikia; siela taip pat negali klysti, nes ji tiesiog jaučia tai, ką jaučia, ir viskas – ji negali pasirinkti savo jausmų ir būti už juos atsakinga. O pažvelgę į tikinčiuosius, įsitikinsime: jie, be abejo, turi absoliučią savo tiesą ir, kaip absoliučios būties kūriniai, negali nei klysti, nei pasirinkti, kuo jiems būti, nes jų apskritai nėra, kitaip tariant, jie yra tai, ką apie juos sako jų dievybė. Graikai puikiai suvokė situacijos sudėtingumą ir, pasitelkę simbolinius įvaizdžius, surado vieną išeitį: nei metafizika, nei dievybės mums nepadės. Turime patys susiprasti, kad pasikliaudami dievybėmis būsime tik žaislai dievybių kivirčiuose ir niekada nerasime tarpusavio sąlyčio taškų. Nepaisant mūsų jusliškos patirties ir neklystančios sielos, esame klystantys ir neišvengiamai riboti. Todėl patys turime susikurti savo gyvenimo taisykles ir susitarti, kad jų laikysimės, o jei tos taisyklės pasirodys nepakankamos, jei dėl jų suklydome, patys jas viešai pakeisime. Ypatinga čia tai, kad politinė apšvieta jau tada suvokė aktyvaus žmonių dalyvavimo viešuosiuose reikaluose svarbą, nes tik toks veiklus dalyvavimas rodo esamų santykių klaidingumą, ribotumą ir siūlo reikiamus pakeitimus. Nepaisant to, kad žmogus yra ribotas ir klystantis, jis turi prisiimti viešą atsakomybę už savo veiksmus ir ištaisyti savo klaidas. Tai padaryti jis gali tik dalyvaudamas viešuosiuose reikaluose, ginčydamas savo ir kitų viešąją erdvę. O tam reikia drąsos abejoti visais teiginiais, ar jie būtų dieviški, ar žmonių sugalvoti, ryžto jaustis atsakingam ir reikalauti to iš kitų. Sokratas drįso pareikšti Atėnų demokratams, kad jų teiginiai nepakankamai pagrįsti, ir reikalavo prisiimti už tai atsakomybę.

Vis dėlto kyla klausimas, ar visi diskursai turėtų būti toleruojami? Iš to, kas pasakyta, galima suvokti, kad diskursai, ar jie būtų moksliniai, ar metafiziniai, ar humanitariniai, valdo kultūros sritį, tradicijas, bet jie niekam neatstovauja, nenurodo į kokią nors tikrovę – taigi jie yra laisvai, be jokių apribojimų pasirenkami. Ar Sokratas sutiktų toleruoti visus diskursus, kitaip tariant, ar yra tolerancijos riba? Jeigu sakome, kad kiekvienas asmuo privalo jaustis atsakingas, turi teisę dalyvauti viešuosiuose reikaluose ir išreikšti savo pažiūras, tai kokių atveju jo pažiūros taptų netoleruotinos? Tik tada, jeigu jis, turėdamas teisę viešai reikšti savo pažiūras, reikalautų, kad jo pažiūros būtų pripažintos besąlygiškai teisingomis ir, joms tapus valstybės tvarkos pagrindu, nebūtų leidžiama jomis abejoti, o kitos pažiūros, kitokie teiginiai apskritai būtų uždrausti. Taigi aš reikalauju teisės viešai kalbėti, bet teigiu, kad tik mano nuomonė yra teisinga ir niekas neturi teisės ja abejoti. Sokrato atsakymas: jeigu man (tau, jam, jai) neleidžiama viešai kalbėti, paneigiama mano (tavo, jo, jos) atsakomybė ir žmogiškoji esmė. Filosofas verčiau pasirinko mirtį nei gyvenimą nelaisvų žmonių bendruomenėje. Tai visuotinė problema ir jos neįmanoma išspręsti toleruojant visus diskursus, atseit jie visi yra lygūs. Toks lygiavos principas negali tapti intelektualų pasiteisinimu dėl tolerancijos komunizmo, fašizmo ir panašių kryptų dogmoms, nes jos jau pačios save diskreditavo. Remiantis esmiška žmogaus sąvoka, darytina išvada, kad nei komunistas, nei fašistas neturi teisės atstovauti valstybei, nes principinė jų nuostata – neigti kitų teisę ir pareigą atsakingai spręsti viešuosius reikalus.

Aš ir kitaip mąstantys kiti

Įdomus fenomenas: skirtingos grupės, turinčios skirtingas ideologijas, pažiūras, programas, beveik *a priori* neigia ar net nekrepia dėmesio į tai, ką rašo ir siūlo kiti. Kodėl man reikėtų skaityti tai, ką tie „kitaip mąstantys“ rašo? Mano pažiūros, intelektualinė pozicija yra teisinga, nes viskas, ką aš skaitau, patvirtina tai, ką aš pats sakau, o aš patvirtinu, ką mano grupė sako ar rašo. Todėl pavieniai individai, „priklausantys“ grupei, net nebando

ALGIS
MICKŪNAS

Atsakomybė

įrodinėti, kad jų teiginius taip pat vertėtų išklaudyti. Tokios grupės mąstymas tampa vis labiau dogmatiškas, nes niekas nedrįsta pakutenti lyderio ideologijos silpnųjų vietų. O juk intelektualui pats smagiausias dalykas turėtų būti įtampa, kylanti, kai jis, kaip koks Sokratas ar net Diogenas, išprievartauja „šventą karvę“, iš kurios metų metais buvo melžiamas tiesos pienas. Toks momentas yra siaubingas, nes jis atveria, kad žmogus yra klystantis ir jo pareiga – taisyti savo klaidas, kurios niekada nesibaigs.

Kiekviena tradicija, kalba, kultūra apibūdina žmogų savaip, net ir žodis „žmogus“ išreiškia tik vienos kultūros ar tradicijos suvokimą, kitose tradicijose gal net nėra „žmogaus“, todėl negalime reikalauti, kad visi mąstyto ir elgtųsi „žmoniškai“. Jie taip pat neprivalo žiūrėti į mus kaip į priklausančius „žmonijai“. Evoliucijos metafizikai teigia, kad genų inžinerija ilgainiui sukurs „tobulesnį“ žmogų, dievybių garbintojai tikisi, neva kada nors žmonija įsitikins, kad jie yra „išrinktieji“, o kiti – velnio išperos. Ir visos šitos kontroversijos sukasi apie „žmogų“. Todėl reikia grįžti prie žmogaus esmės: žmogus negali pasikliauti jokiais pasiteisinimais, ar jie būtų dievų, ar velnių, kultūros ar mokslo suformuluoti, jokiais „vidiniais“ geismais, jis turi jaustis pats atsakingas už savo teiginius ir veiksmus, reikalaudamas tokios pat atsakomybės ir iš kitų. Techninės pakraipos mokslininkai teigia, kad jų veikla yra „objektyvi“, todėl neutrali, bet juk technomokslų vaisiai neauga ant medžių, jie taip pat yra žmogaus kūrybos rezultatas. O autorius yra atsakingas už savo kūrinį. Kultūra ir [gi] nepateisina žmogaus veiksmų, nes ji taip pat yra žmogaus kūrinys ir jos kūrėjai yra atsakingi tiek už savo kūrinius, tiek už gyvenimo būdą, sekant savo kūrinius. Patys kūriniai negali nulemti nei žmogaus mąstymo, nei veiklos. Kultūroms priklauso ir įvairūs kultai, tarp jų religijos. Sukurti žmonių, jie turi reikšmę tol, kol žmonės juos praktikoja. Nustojus melstis kūrinių akivaizdoje, tie įvaizdžiai praranda galią. Už juos yra atsakingi žmonės, juk ir šventuosius karus pradėjo ne dievybės, ne jos už juos ir atsakingos. Jei žmogus savo kūrinius laiko savo veiklos pateisinimu, vadinasi, jis atsisako atsakomybės ir praranda žmogiškąją esmę, tampa fenomenų, kuriuos sukūrė jis pats, vergu. Iš to, kas pasakyta, atrodytų, kad intelektualas yra atsakingas už viską visada ir visur. Toks reikalavimas peržengtų žmogaus – riboto, laikino ir klystančio – esmę. Joks žmogus negali būti atsakingas už viską visur ir visada, bet gali būti atsakingas už čia ir dabar vykstančius įvykius ir su juo susijusius kitus asmenis.

O kaip reikėtų elgtis, jei reikalauja, kad apginčiau, kažkas man visiškai nepažįstamas? Pirmas klausimas – ką turėčiau ginti? Jo kultūrą? Gerai, bet jei ta kultūra reikalauja, kad kiti garbintų jos sukurtus įvaizdžius ir mitus kaip „tikrovę“, jei taiko prievartą, kad niekas nuo jos neatsimestų? Tada mano pareiga – ne ginti tokią kultūrą, o gelbėti tuos, kurie nori atsikratyti kultūrinės vergijos grandinių ir tapti laisvais žmonėmis. Vadinasi, tokį pagalbos prašymą turiu toleruoti su sąlyga, kad prašytojas neverčia kitų asmenų per prievartą priimti jo išpažįstamos kultūros ir gyventi jos vergijoje.

Lygiai taip pat esu atsakingas už savo valstybę, nes išrinkau atstovus, kurie priima sprendimus mano vardu. Mano pareiga stebėti jų veiklą ir viešai kritikuoti, jeigu jų elgesys yra neatsakingas. O ką reiškia neatsakingas elgesys? Kai elgiamasi pagal anksčiau minėtus modernistų ir postmodernistų diskursus ir technomokslų „paaiškinimus“, kurie pateisina, kodėl galima paneigti pačią žmogaus esmę.